

ks. Wojciech Góralski
Wydział Prawa Kanonicznego UKSW

**Polskojęzyczne podręczniki i komentarze
do skodyfikowanego prawa małżeńskiego
Kościoła Łacińskiego i Kościołów Wschodnich
Część I**

Kanoniczne prawo małżeńskie, stanowiące integralną część systemu prawa kanonicznego, znajduje w nim swoje szczególne miejsce, a to z uwagi zarówno na samą materię (znacznie złożoną), jak i na konieczność stosowania *ius matrimoniale* tak przed zawarciem małżeństwa (w przygotowaniu do tego związku i kwalifikowaniu do jego zawarcia), jak i po jego zawarciu (w procesach małżeńskich). Nic też dziwnego, że wymieniony obszar prawa kanonicznego nie przestaje być przedmiotem żywego zainteresowania kanonistów, co wyraża się w obfitości publikacji z tego zakresu.

Jakkolwiek ustawodawstwo małżeńskie przyciągało szczególną uwagę doktryny od samego początku ukształtowania się dyscypliny naukowej *prawo kanoniczne*, to jednak dopiero promulgowanie kodeksów prawa kanonicznego (KPK z 1917 roku, a następnie KPK z 1983 roku i KKKW) „wyzwoliło” naturalną potrzebę podejmowania prac podręcznikowych i komentatorskich dotyczących zarówno całości prawa małżeńskiego, jak i poszczególnych jego zagadnień. Nie zabrakło tutaj m.in. licznych prac w języku polskim, które stanowią pokaźną część całokształtu rodzimego piśmiennictwa kanonistycznego.

Przedmiotem niniejszego opracowania są podręczniki i komentarze wydane w języku polskim do prawa małżeńskiego materialnego zawartego w KPK z 1917, w KPK z 1983 roku oraz w KKKW

(1990). Chodzi o wszelkiego rodzaju publikacje (tak podręczniki, jak i komentarze *sensu stricto*) poświęcone całości tegoż prawa, a więc przepisom księgi III, część I, tytuł VII – *De matrimonio* (kann. 1012-1141) KPK z 1917 roku, następnie księgi IV, część I, tytuł VII – *De matrimonio* (kann. 1055-1165) KPK z 1983 roku, wreszcie tytułu XVI, rozdział VII – *De matrimonio* (kann. 776-866) KKKW.

Wydaje się, że tego rodzaju zamierzenie badawcze pozwoli zorientować się – w określonej mierze – w rozwoju matrymonialistyki polskiej na przestrzeni niemal stulecia; w określonej mierze, gdyż na całokształt owego rozwoju składają się także liczne monografie, rozprawy i artykuły poświęcone kwestiom szczegółowym kanonicznego prawa małżeńskiego (materialnego).

1. Podręczniki i komentarze do prawa małżeńskiego w okresie przedkodeksowym

Gdy w promulgowanych przez Grzegorza IX w 1234 roku *Dekretalach* – urzędowym i ekskluzywnym zbiorze prawa kanonicznego – wiele uwagi poświęcono prawu małżeńskiemu (stanowiło w nim odrębną księgę: *Liber quartus* obejmujący 21 tytułów)¹, podobnie jak w prawie papieskim kolejnych stuleci, na Zachodzie Europy pojawiły się liczne komentarze². Z czasem kanonicznemu prawu małżeńskiemu uwagę zaczęli poświęcać także kanoniści polscy. Można tu wymienić dzieła m.in.: Grzegorza Snopka z Szamotuł: *Enchiridion impedimentorum quae iuxta canonicas constitutiones in matrimoniis contingunt* (Cracoviae 1527), Wojciecha Tyłkowskiego: *Sacri canones et decisiones apostolicae de s. sacramento matrimonii* (Varsoviae 1692), Macieja

¹ c. 1-32, X, IV, 1; c. 1-14, X, IV, 2; c. 1-3, X, IV, 3; c. 1-5, X, IV, 4; c. 1-9, X, IV, 5; c. 1-7, X, IV, 6; c. 1-8, X, IV, 7; c. 1-3, X, IV, 8; c. 1-4, X, IV, 9; c. un., X, IV, 10; c. 1-9, X, IV, 11; c. un., X, IV, 12; c. 1-11, X, IV, 13; c. 1-9, X, IV, 14; c. 1-7, X, IV, 15; c. 1-3, X, IV, 16; c. 1-15, X, IV, 17; c. 1-6, X, IV, 18; c. 1-9, X, IV, 19; c. 1-8, X, IV, 20; c. 1-5, X, IV, 21. Zob. także J. GAUDEMET, *Le mariage en Occident. Les moeurs et le droit*, Paris 1987, s. 151-193.

² Zob. T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 3: *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1984, s. 11-12.

Miłuńskiego: *Explanationes iuris ecclesiastico canónico-morales in librum IV Decretalium de sponsalibus et matrimonii* (Vilnae 1702), Jana Dobrowolskiego: *O związku małżeńskim* (Warszawa 1827), Udalryka Heyzmana: *Wykład prawa o małżeństwie katolików w Austrii* (Kraków 1857) oraz *Najnowsze prawa Kościoła katolickiego w państwie austriackim odnośnie do Konkordatu* (Kraków 1861), Andrzeja Retke: *De matrimonio tractatus iuridicus secundum sacros canones et leges civiles in Imperio Rossico et Poloniae Regno vigentes* (Varsoviae 1895), Edwarda Rittnera: *Prawo kościelne katolickie*, t. 2 (Lwów 1869) oraz *Österreichisches Eherecht* (Leipzig 1876), Franciszka Kasperka: *Zasady główne ustaw małżeńskich Kościoła katolickiego ze stanowiska filozofii prawa* (Kraków 1872), F.R., *O małżeństwie pod względem prawnym* (Warszawa 1904), Władysława Abrahama: *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa w najnowszym ustawodawstwie kościelnym* (wyd. 4, Lwów 1913) czy Henryka Konicy: *Prawo małżeńskie* (Warszawa 1924).

Najbardziej jednak upowszechniony komentarz do przedkodeksowego prawa małżeńskiego wyszedł spod pióra Józefa Sebastiana Pelczara (1842-1924), profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, późniejszego (od 1900) biskupa przemyskiego³. Chodzi o obszernie opracowanie: *Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austrii, w Prusach i Królestwie Polskiem*, t. 1 (wyd. 4, Kraków 1898, ss. 659 + LXXIX)⁴.

Wymieniony autor, nawiązując do prac wybitnych kanonistów Europy Zachodniej, m.in. do F. L. Ferrarisa, P. Barbosy, Ae. L. Richtera, S. J. Perronego czy P. Gasparriego, a także do powołanych wyżej prac kanonistów polskich, przygotował dzieło znacznie pogłębione, stanowiące całościowy komentarz do ówczesnie obowiązującego prawa małżeńskiego. Obok walorów teoretyczno-poznawczych, ma ono jednocześnie charakter bardzo praktyczny, stanowiąc wielce pożyteczną pomoc dla duszpasterzy, administracji kościelnej i sądownictwa

³ Zob. J. R. BAR, *Pelczar Józef Sebastian (1842-1924)*, w: J. R. BAR (red.), *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 2, Warszawa 1981, s. 100-102.

⁴ Wydanie pierwsze ukazało się w 1883 roku, drugie w 1885, a trzecie w 1887 roku; w 1918 roku wyszedł *Dodatek*, jako uzupełnienie wydania czwartego.

kościelnego. Znaczące było także zreferowanie przez autora odnoszących przepisów prawa świeckiego (obowiązującego w obrębie terytoriów pozostających w granicach poszczególnych zaborów), podobnie jak uwzględnienie norm dotyczących procesów małżeńskich.

Na całość komentarza składa się najpierw część podstawowa, obejmująca 12 następujących rozdziałów: I – O małżeństwie w ogólności; II – O zaręczynach; III – O egzaminie przedślubnym; IV – O zapowiedziach; V – O przeszkodach małżeńskich (pomieszczono tutaj, co było wówczas regułą, także wady zgody małżeńskiej, a więc przeszkody małżeńskie *sensu largo*); VI – Zestawienie prawa cywilnego małżeńskiego z prawem kościelnym (omówiono tu prawo austriackie, pruskie i obowiązujące w Królestwie Polskim z 1836 roku); VII – O dyspensach (potraktowano ten wątek bardzo szeroko); VIII – O zawarciu małżeństwa i skutkach tegoż; IX – O konwalidacji nieważnie zawartego małżeństwa; X – O ponownych związkach małżeńskich; XI – O rozłączeniu co do stołu i łoża; XII – Postępowanie sądowe w sprawach małżeńskich⁵. Poszczególne kwestie autor omawia bardzo wnikliwie, czyniąc to jednocześnie w sposób przystępny⁶.

⁵ J. S. PELCZAR, *Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austrii, w Prusach i Królestwie Polskiem*, t. 1, wyd. 4, Kraków 1898, s. 4-659.

⁶ O charakterze dzieła może świadczyć następujący fragment przedmowy autora: „Korzystając z wykładów, miewanych w uniwersytecie Jagiellońskim, napisałem *Prawo małżeńskie katolickie*, by i tą skromną pracą przyczynić się do wzbogacenia naszej niezbyt bogatej literatury teologicznej. W dziale tem nie pominąłem strony naukowej, główną atoli uwagę zwróciłem na kazuistykę prawniczą, pragnąc miłośnikom prawa kościelnego podać obszerniejszy nieco podręcznik, proboszczom zaś i sędziom duchownym udzielić potrzebnych wskazówek. W tym też celu zamieściłem niemało wyroków św. Kongregacyi *Concilii* i wyluszczyłem treściwie procedurę sądową w sporach o unieważnienie małżeństwa. Ponieważ zaś Sakrament małżeństwa jest jedną z warowni, na które w wieku XVIII i XIX najsilniej nacierają wrogowie Kościoła; przeto uznałem za słusne przedstawić w krótkim zarysie dzieje ustawodawstwa co do spraw małżeńskich i stosunek władzy duchownej do świeckiej pod tymże względem. – Krom tego starałem się uwydatnić różnice między prawem małżeńskim kościelnem i cywilnem, zwłaszcza w Austrii, w Prusach i w Królestwie polskiem obowiązującym”. – J. S. PELCZAR, *Prawo małżeńskie*, dz. cyt., s. 2.

Poza częścią podstawową, książka zawiera trzy „dodatki”. W Dodatku I (s. I-XII) zamieszczono 27 formularzy dotyczących różnych kwestii związanych z zawarciem małżeństwa (Formularze). Obszerny Dodatek II (s. XIII-LXX) obejmuje teksty trzynastu aktów prawnych Stolicy Apostolskiej wydanych w sprawach małżeńskich (Niektóre Konstytucje i Instrukcje Stolicy Apostolskiej tyczące się małżeństwa). Wreszcie w Dodatku III (s. LXXVIII-LXXIX) podano Spis ważniejszych synodów polskich, które wydały ustawy o małżeństwie (bardzo cenna pomoc orientująca w problematyce małżeńskiej licznych synodów). Korzystanie z opracowania znacznie ułatwia zamieszczony na końcu indeks rzeczowy (s. XC-XCVI).

2. Podręczniki i komentarze do tytułu *De matrimonio* KPK z 1917 roku w okresie przedsoborowym

Skodyfikowanie w KPK z 1917 roku prawa małżeńskiego stworzyło stosowną okazję do inicjowania przez kanonistów tak podręczników, jak i komentarzy do kodeksowego traktatu poświęconego małżeństwu.

Pierwsza praca poświęcona kodeksowemu prawu małżeńskiemu została przygotowana i wydana przez Jacka Pycię (1877-1942), kapłana diecezji kieleckiej, wychowanka Akademii Duchownej w Petersburgu, profesora Seminarium Duchownego w Kielcach⁷. Jego książka: *Prawo kanoniczne małżeńskie*, która doczekała się trzech wydań (Kielce 1919, 1920 i 1922), stanowi komentarz stosunkowo zwięzły. W wydaniu drugim, poprawionym i uzupełnionym (ss. 124 + III) autor omawia poszczególne kwestie w porządku określonym następującymi tytułami: 1. O małżeństwie w ogólności. 2. Zaręczyny. 3. Egzamin przedślubny i stan wolny. 4. Zapowiedzi. 5. Istotna forma zawierania małżeństwa. 6. O uroczystościach zawierania małżeństwa. 7. *Matrimonium conscientiae*. 8. Przeszkody (omawia także wady

⁷ Zob. J. MUCHA, *Pycia Jacek (1877-1942)*, w: J. R. BAR (red.), *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 2, Warszawa 1981, s. 131-132.

zgody małżeńskiej). 9. Prośby o dyspensy od przeszkód małżeńskich. 10. Przyczyny do dyspensy od przeszkód małżeńskich. 11. O władzy dyspensowania od przeszkód małżeńskich. 12. Skutki zawartego małżeństwa. 13. O rozłączeniu małżonków. 14. O rewalidacji nieważnie zawartego małżeństwa. Na końcu opracowania zamieszczono formularze (s. 100-124): 34 dotyczą procedur kościelnych, a 7 odnosi się do kwestii uregulowanych prawem świeckim. W znacznej mierze książka pomyślana była jako pomoc dla duszpasterzy, ma więc charakter praktyczny i nie jest *stricte* pracą naukową⁸.

Autorem dzieła znacznie rozbudowanego, a przy tym starannie opracowanego pod względem metodologicznym i cechującego się *stricte* naukowym podejściem do zagadnień jest Franciszek Bączkowicz (1877-1923), kapłan ze Zgromadzenia Księża Misjonarzy św. Wincentego à Paulo, absolwent Wydziału Prawa Kanonicznego na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim, wykładowca w Instytucie Teologicznym Księża Misjonarzy w Krakowie i na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego (1918-1919)⁹.

W dziele tym: *Prawo kanoniczne*, o charakterze typowo podręcznikowym, prawo małżeńskie zamieszczono w t. 1 (Kraków 1923). Wydanie to bardzo szybko się rozeszło i zostało zrealizowane ponownie; prawo małżeńskie i tutaj znalazło się w t. 1 (Kraków 1932), po dokonaniu przez współbrata zakonnego autora, Józefa Barona (1895-1976), również kanonistę (po studiach na *Gregorianum*)¹⁰, drobnych przesunięć w układzie i poszerzeniu niektórych zagadnień. Poszerzenie to objęło m.in. prawo małżeńskie, uwzględniono w nim bowiem przepisy konkordatu z 1925 roku oraz nowe akty prawne Stolicy Apostolskiej. Natomiast trzecie wydanie podręcznika, przygotowane do druku, uzupełnione i znacznie poszerzone przez

⁸ S. BISKUPEKI, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, Warszawa 1956, s. 5.

⁹ Zob. J. KRZYWDA, *Bączkowicz Franciszek (1877-1923)*, w: J. R. BAR (red.), *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 1, Warszawa 1981, s. 26-27.

¹⁰ Zob. J. KRZYWDA, *Baron Józef (1895-1976)*, w: J. R. BAR (red.), *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 1, dz. cyt., s. 17-18.

Józefa Barona i Władysława Stawinogę (1906-1976; również kapłana ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy; po studiach na *Gregorianum*)¹¹, zostało zrealizowane w trzech tomach (*Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957; t. 2 i t. 3, Opole 1958).

Prawo małżeńskie znalazło w tej edycji swoje miejsce w t. 2 (s. 140-336), poświęconym księdze trzeciej KPK, zajmując tutaj pokaźny „obszar” (tom liczy 596 stron, wyłączając dodatki). Redaktorzy uwzględnili wszystkie orzeczenia Papieskiej Komisji do Autentycznej Interpretacji KPK oraz pokodeksowe dokumenty Stolicy Apostolskiej (do końca 1956 roku). Uzupełnili także zestawienie literatury (przedkodeksowej i pokodeksowej), w którym – nie licząc prac polskojęzycznych – figurują najbardziej klasyczne dzieła ówczesnej matrymonialistyki, m.in. takich autorów, jak F. Cappello, J. Chelodi, M. Conte a Coronata, Al. De Smet, P. Gasparri, A. C. Jemolo, M. Leitner, E. F. Regatillo, F. Triebes, A. Vermeersch – J. Creusen, Th. Flaming – L. Bender, czy F. X. Wenz – P. Vidal¹².

Układ treści traktatu *De matrimonio* w podręczniku F. Bączkowicza odpowiada układowi kodeksowemu (kanony wprowadzające oraz 10 rozdziałów), przy czym redaktorzy pomieścili całą materię aż w siedemnastu rozdziałach: I – Małżeństwo jako umowa (kann. 1012-1015); II – Małżeństwo jako sakrament (kan. 1012); III – Władza Kościoła nad małżeństwem (kan. 1016); IV – Władza państwa nad małżeństwem (kan. 1016); V – Zareczyny (kan. 1017); VI – Przygotowanie do ślubu (kann. 1018-1034); VII – Przeszkody małżeńskie w ogólności (kann. 1035-1057); VIII – Przeszkody tamujące (kann. 1058-1066); IX – Przeszkody zrywające (kann. 1067-1080); X – Zezwolenie małżeńskie (kann. 1081-1093); XI – Prawna forma zawarcia małżeństwa (kann. 1094-1103); XII – Małżeństwo tajne (kann. 1104-1107); XIII – Czas i miejsce zwania małżeństwa (kann. 1108-1109); XIV – Skutki małżeństwa (kann. 1110-1117); XV – Rozłączenie małżonków

¹¹ Zob. J. KRZYWDA, *Stawinoga Władysław (1906-1976)*, w: J. R. BAR (red.), *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 2, dz. cyt., s. 191-192.

¹² F. BĄCZKOWICZ, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, Opole 1958, s. 140-142 (wykaz literatury).

(kann. 1118-1132); XVI – Konwalidacja małżeńska (kann. 1133-1141); XVII – Powtórne małżeństwo (kann. 1142-1143).

Tego rodzaju układ jest bardzo przejrzysty, podobnie jak sam wykład autora i redaktorów. Wykład ten znamionuje precyzja w formułowaniu zdań, dobry prawniczy język, stosowanie wytluszczeń i spacji dla podkreślenia pewnych sformułowań. Mniej znaczące czy wręcz dygresyjne kwestie zostały zaznaczone znacznie mniejszą czcionką, co pozwala odróżnić znaczenie danych treści; poszczególne wątki tematyczne są opatrzone numerami. W odniesieniu do wielu zagadnień czytelnik ma możliwość zapoznania się ze zwięźle przedstawioną (przy użyciu mniejszej czcionki) historią normy prawnej lub referowanej instytucji.

Przy omawianiu danego przepisu autor sygnalizuje ewentualną różnicę w stosunku do prawa małżeńskiego Kościoła Wschodniego (nie funkcjonował jeszcze zwrot „Kościoły Wschodnie”), skodyfikowanego *motu proprio* Piusa XII *Crebrae allatae sunt* z 22 lutego 1949 roku¹³. Niejednokrotnie znajdujemy również odniesienia do prawa polskiego. Podręcznik obfituje ponadto w przypisy wskazujące tak na źródła, tak i na literaturę.

W *Dodatkach* zawarto przepisy biskupów polskich o prowadzeniu ksiąg parafialnych oraz księgi stanu dusz, a także formularze i wzory pism w różnych sprawach małżeńskich (s. 597-659).

Podręcznik – komentarz do prawa małżeńskiego F. Bączkowicza (i redaktorów) zasługuje niewątpliwie na bardzo wysoką ocenę. Jej wyrazem może być m.in. to, iż posługiwanie się nim – przez całe lata – przez wykładowców prawa kanonicznego i studentów w wyższych seminariach duchownych, tak diecezjalnych, jak i zakonnych, było zjawiskiem powszechnym¹⁴. Co więcej, w wielu kwestiach warto sięgać do tego dzieła także dzisiaj.

Inny komentarz do prawa małżeńskiego został opracowany przez Bolesława Wilanowskiego (1885-1952), profesora Uniwersytetu Stefana

¹³ Zob. AAS 41 (1949), s. 89-119.

¹⁴ Zob. W. GÓRALSKI, *Nauczanie prawa kanonicznego w Seminarium Duchownym w Płocku (1710-2010)*, *Studia Płockie* 38 (2010), s. 65-66.

Batorego w Wilnie, a następnie Uniwersytetu Łódzkiego¹⁵. Chodzi o pracę: *Prawo małżeńskie Kościoła rzymsko-katolickiego*, z. 1 (Wilno 1928, ss. 136). Jest to zwięzły wykład norm kodeksowych.

W tym samym roku ukazała się praca zbiorowa profesorów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: *Małżeństwo w świetle nauki katolickiej. Praca zbiorowa profesorów Uniwersytetu Lubelskiego* (Lublin 1928, ss. 390). W części pierwszej znalazł się tutaj List pasterski biskupów polskich o małżeństwie do duchowieństwa i wiernych z 1927 roku. Część druga (bez tytułu) obejmuje trzy prace: *Ogólne podstawy filozoficzne i teologiczne chrześcijańskiej nauki o małżeństwie* (Jacek Woroniecki); *Władza Kościoła i Państwa w stosunku do małżeństwa* (Gommar Michiels); *Źródło prądów skierowanych przeciwko małżeństwu katolickiemu* (Ignacy Czuma). Na część trzecią (bez tytułu) złożyło się pięć prac: *Małżeństwa mieszane* (Piotr Kałwa); *Śluby cywilne* (Jan Wiślicki); *Unieważnienie małżeństwa* (Gommar Michiels); *Nierozzerwalność małżeństwa* (Jacek Woroniecki); *Separacja małżeńska* (Henryk Insadowski). Natomiast część czwarta zawiera pracę: *Zawarcie i rozwiązanie małżeństwa według prawa cywilnego obowiązującego w Polsce* (Roman Longschamps de Berier).

Jakkolwiek obydwie te prace (B. Wilanowskiego i profesorów Uniwersytetu Lubelskiego) prezentują znaczną wartość naukową, to jednak, jak zauważa S. Biskupski, „nie wyczerpują one całokształtu prawa małżeńskiego, omawiając tylko niektóre wybrane zagadnienia”¹⁶.

Autorem jeszcze innego podręcznika do kodeksowego prawa małżeńskiego był Wojciech Szmyd (1874-1938), jezuita, profesor teologii moralnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, wykładający m.in. prawo kanoniczne¹⁷. Jego praca: *Praktyczny podręcznik prawa małżeńskiego* (Kraków 1929, ss. 252 + II) stanowi interesujące ujęcie traktatu kodeksowego *De matrimonio* z punktu

¹⁵ Zob. J. R. BAR, *Wilanowski Bolesław (1885-1952)*, w: *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 2, dz. cyt., s. 228-229.

¹⁶ S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie...*, dz. cyt., s. 5.

¹⁷ P. MACIAK, *Szmyd Wojciech (1874-1938)*, w: *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 2, dz. cyt., s. 203-204.

widzenia duszpasterskiego; nie jest to wszakże dzieło o charakterze ściśle naukowym¹⁸.

Całość obszernego kompendium obejmuje – jak to autor zaznacza w Przedmowie – „całokształt prawa małżeńskiego” i zawiera siedem następujących rozdziałów: I – O małżeństwie w ogólności; II – O przeszkodach małżeńskich; III – Zaręczyny; IV – Czynności przygotowawcze do zawarcia małżeństwa; V – Zawarcie małżeństwa (omawia się tutaj zgodę małżeńską jako istotę małżeństwa *in fieri* oraz „okoliczności unieważniające poprzednie małżeństwo: brak rozumu, niewiedomośc, błąd, fikcja, przymus, warunek”; formę prawną zawarcia małżeństwa oraz formę liturgiczną zawarcia małżeństwa); VI – Konwalidacja nieważnego małżeństwa; VII – Skutki małżeństwa; VIII – Separacja od stołu i łoża. Na końcu książki zamieszczone są formularze związane z zawieraniem małżeństwa (s. 241-248).

Pracę tę pozytywnie ocenił S. Biskupski (choć wskazał kilka nieścisłości, m.in. twierdzenie, iż rękojmie przy zwieraniu małżeństwa mieszanego nie są wymagane do ważności) stwierdzając, że książka „oddała ogromne usługi, zwłaszcza duchowieństwu parafialnemu”, rozwiązuje bowiem „wiele zawilości prawnych” i jest napisana „w sposób niezwykle jasny i praktyczny”. Recenzent szczególnie wysoko ocenia segment poświęcony przyzwoleniu małżeńskiemu¹⁹.

Pochlebna recenzja książki W. Szmyda wyszła także spod pióra Jana Urbana, który docenia jej systematykę, praktyczny charakter oraz „piękną, potoczystą polszczyznę”; poleca ją przede wszystkim duchowieństwu²⁰.

W podanym wykazie bibliografii widnieją m.in. opracowania F. Cappellego (*De matrimonio*, Romae 1927), J. Chelodiego (*Ius matrimoniale iuxta Codicem iuris canonici*, Tridentini 1818), Al. De Smeta

¹⁸ S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie...*, dz. cyt., s. 5.

¹⁹ S. BISKUPSKI, Ks. Wojciech Szmyd, T.J., *Prof. Teol. Mor. w kolegium „Bobolanum” w Lublinie, Praktyczny podręcznik prawa małżeńskiego*, Kraków 1929, Wyd. OO. Jezuitów [Rec.], Ateneum Kapłańskie 16 (1930), t. 25, s. 295-296.

²⁰ J. URBAN, *Wojciech Szmyd, Praktyczny podręcznik prawa małżeńskiego (rozprawy z zakresu prawa małżeńskiego, t. 1, Kraków 1929, Wyd. OO. Jezuitów, str. 252 [Rec.]*, Przegląd Powszechny 181 (1929), nr 543, s. 383-384.

(*Praxis matrimonialis*, Burgis 1920), F. X. Vernza – P. Vidala (*Ius matrimoniale*, Romae 1925), P. Gasparriego (*Tractatus de matrimonio*, Parisiis 1904) czy A. Vermeerscha-J. Creusena (*Epitome iuris canonici*, Burgis 1922).

Mimo, że W. Szmyd nie był *ex professo* kanonistą, to jednak jego komentarz można uznać za bardzo udany, szczególnie w jego wymiarze praktycznym.

Znacznie później, bo dopiero w 1956 roku ukazał się kolejny podręcznik, którego autorem jest Stefan Biskupski (1895-1973), kapłan diecezji wrocławskiej (po studiach teologicznych ze specjalnością „prawo kanoniczne” na Uniwersytecie Warszawskim), profesor prawa kanonicznego na Wydziale Teologicznym UW oraz w Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławku, a następnie na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie (od 1954 roku)²¹.

Obszerne opracowanie pt. *Prawo małżeńskie Kościoła rzymsko-katolickiego* (Warszawa 1956, ss. 472) stanowi pogłębione i wnikliwe studium *par excellence* naukowe, obejmujące całokształt ówczesnego prawa małżeńskiego. Jest ono adresowane przede wszystkim do księży oraz studentów teologii i prawa kanonicznego, choć – jak stwierdza sam autor – „ma jednocześnie za cel zaspokojenie potrzeb coraz szerszych warstw katolików świeckich interesujących się dzisiaj zagadnieniami teologii katolickiej i prawa kanonicznego”²². Właściwy wykład poprzedza – zawarty we Wprowadzeniu – zwięzły rys historyczny kształtowania się w Kościele prawa małżeńskiego, łącznie z charakterystyką tegoż prawa w ujęciu KPK (autor akcentuje tutaj wierność Kodeksu podstawowym założeniom w obszarze małżeństwa).

Wykaz wykorzystanych źródeł i literatury (s. 467-472) jest po-każny: w obrębie źródeł znalazło się 28 pozycji, a literatury aż ponad 180 (w zdecydowanej większości są to opracowania obcojęzyczne). Tak źródła, jak i publikacje powoływane są w przypisach. Referowanie

²¹ Zob. T. PAWŁUK, *Biskupski Stefan (1895-1973)*, w: *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 1, dz. cyt., s. 37-38.

²² S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie...*, dz. cyt., s. 5.

danej kwestii poprzedzone jest przytoczeniem odpowiedniego kanonu: w języku łacińskim i (obok) w języku polskim (w tłumaczeniu autora). Znamienne jest poza tym zamieszczenie na końcu niektórych rozdziałów pożytecznych not zatytułowanych *Uwagi dla duszpasterzy*²³. Poszczególne wątki tematyczne zostały ponumerowane.

Komentarz S. Biskupskiego składa się z dwóch części: Teoria małżeństwa (s. 23-73) oraz Prawo materialne (s. 77-466). W odrębnym tomie autor zaprezentował kanoniczne prawo małżeńskie formalne (procesowe)²⁴.

W części pierwszej pomieszczono 10 rozdziałów: I – Pojęcie małżeństwa; II – Pochodzenie małżeństwa; III – Sakramentalność małżeństwa chrześcijańskiego; IV – Małżeństwo jako umowa i jako instytucja; V – Postacie małżeństwa; VI – Cele małżeństwa; VII – Istotne przymioty małżeństwa chrześcijańskiego²⁵; VIII – Uprzywilejowanie małżeństwa w prawie kościelnym; IX – Władza nad małżeństwem; X – Małżeństwo cywilne.

Jest to komentarz do kann. 1012-1016 KPK, przy czym dwa pierwsze rozdziały mają charakter wprowadzający, w ostatnim zaś autor przedstawia pojęcie i rodzaje małżeństw cywilnych, rys historyczny tych związków oraz zapoznaje czytelnika z instytucją małżeństw cywilnych w Polsce (w poszczególnych zaborach).

Część druga książki została podzielona na 6 sekcji (nieopatrzonych tytułami) i stanowi komentarz do pozostałych kanonów (1017-1143 KPK).

Na sekcję pierwszą składają się 3 rozdziały: I – Zaręczyny; II – Czynności wstępne przed zawarciem małżeństwa; III – Przeszkody do zawarcia małżeństwa (omawia się tutaj przeszkody w ogólności). Sekcja druga to szerokie omówienie poszczególnych przeszkód

²³ Tak np. w *Uwagach dla duszpasterzy* zamieszczonych po omówieniu małżeństwa zawieranego pod warunkiem autor udziela wskazówek, jak należy postąpić w przypadku postawienia przez nupturienta jakiegoś warunku (s. 313-315).

²⁴ S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. 2: *Proces małżeński*, Olsztyn 1960, ss. 479.

²⁵ Czy przymiotnik „chrześcijańskiego” jest tu potrzebny?

małżeńskich: trzy rozdziały dotyczą przeszkód wzbraniających (ślub prosty; pokrewieństwo prawne; odmienne wyznanie), a dwanaście przeszkód zrywających (brak wieku; niemoc płciowa; węzeł małżeński; różna wiara; wyższe święcenia; ślub uroczysty; uprowadzenie, występki; pokrewieństwo; powinowactwo; przyzwoitość publiczna; pokrewieństwo duchowe). W sekcji trzeciej znajdujemy 5 rozdziałów: I – Natura zgody na małżeństwo; II – Małżeństwo powstaje przez zgodę; III – Wady zgody małżeńskiej: z braku rozeznania (niewiedomość, choroba umysłowa); z powodu błędu; zgoda zmyślona; przymus i bojaźń; IV – Przejaw zgody małżeńskiej w okolicznościach szczególnych (chodzi o wyrażenie zgody małżeńskiej); V – Małżeństwo warunkowe. Sekcja czwarta z kolei zawiera 7 rozdziałów: I – Prawna forma zawarcia małżeństwa (potrzeba formy i jej historia); II – Zwyczajna kodeksowa forma zawarcia małżeństwa; III – Wyjątkowa forma zawarcia małżeństwa; IV – Kto obowiązany jest do katolickiej formy zawarcia małżeństwa; V – Forma liturgiczna małżeństwa; VI – Udokumentowanie małżeństwa; VII – Skutki zawarcia małżeństwa. W sekcji piątej usytuowano 4 rozdziały: I – Absolutna nierozdzielność małżeństwa uznanego i dopełnionego (słowo „uznanego” jest tutaj niewłaściwe); II – Rozwiązanie małżeństwa uznanego, lecz niedopełnionego; III – Rozwiązanie małżeństwa nieochrzczonych; IV – Separacja. Wreszcie w sekcji szóstej znalazły swoje miejsce 2 rozdziały: I – Uważnienie zwyczajne; II – Uzdrawienie w związku.

Praca S. Biskupskiego zasługuje na wysoką ocenę i wpisuje się znacząco w dzieje polskich podręczników i komentarzy do prawa małżeńskiego. Stanowi przedsięwzięcie bardzo udane i niewątpliwie należy – obok komentarza F. Bączkowicza – do najbardziej erudycyjnych. Wykład poszczególnych norm kodeksowych (dobrze tłumaczonych na język polski) jest jasny i przejrzysty, zazwyczaj osadzony w kontekście historycznym, właściwie oddający istotę rzeczy, znajduje przy tym sprzymierzeńca w nienagannym języku prawniczym. Pewne obiekcje może budzić jedynie struktura opracowania (podział na części, a drugiej części na sekcje, jak również zaliczenie kwestii sakramentalności małżeństwa, jego postaci, celów, istotnych

przymiotów, uprzywilejowanego stanowiska małżeństwa i władzy nad małżeństwem do teorii małżeństwa).

3. Podręczniki i komentarze do tytułu *De matrimonio* KPK z 1917 roku w okresie posoborowym

Jakkolwiek Sobór Watykański II (1962-1965) nie wprowadził formalnie żadnych zmian do prawa małżeńskiego zawartego w KPK z 1917 roku, to jednak szereg dokumentów soborowych zawierało sugestie, postulaty i dyrektywy pod adresem ustawodawcy kościelnego, co skutkowało wydaniem przez Stolicę Apostolską szeregu aktów prawnych nowelizujących KPK. Treść tych aktów posoborowych, przyjmowana z dużym zainteresowaniem, stanowiła nie tylko zapowiedź przyszłej reformy prawa kanonicznego, lecz wręcz reformę tę niosła ze sobą. Przygotowanie nowych norm prawnych objętych szeroko rozumianym ustawodawstwem posoborowym dokonywało się przy udziale powołanej przez Jana XXIII 28 marca 1963 roku Papieskiej Komisji do Rewizji KPK²⁶. Nic też dziwnego, że zmieniające się – w niektórych kwestiach małżeńskich – prawo posoborowe wyzwało potrzebę nowych opracowań, które uwzględniałyby nowelizację posoborową, a także ukazywały kierunki przyszłych rozwiązań przyjęte przez wymienioną Komisję Papieską.

Pierwszym podręcznikiem do prawa małżeńskiego w okresie odnowy soborowej była praca Władysława Szafrąńskiego (1908-1996), kapłana diecezji włocławskiej (po studiach na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego), wykładowcy prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku oraz na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Katolickiej w Warszawie²⁷. Jej tytuł brzmi: *Rzymskokatolickie prawo małżeńskie po Drugim Soborze Watykańskim* (Poznań 1971, ss. 320).

²⁶ Zob. W. GÓRALSKI, *Kodyfikacja prawa w Kościele Łacińskim po Soborze Watykańskim II*, Płock 1983, s. 66-62.

²⁷ [brak autora], *Szafrąński Władysław*, ur. 1908, w: *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 2, dz. cyt., s. 197-198.

Praca, kierowana „do duszpasterzy parafialnych oraz młodzieży katolickiej, która marzy o szczęśliwym małżeństwie”²⁸, składa się z sześciu części podzielonych na rozdziały. Część pierwsza (Małżeństwo w ogólności) obejmuje następujące rozdziały: Małżeństwo – przymierze i sakrament; Przymioty małżeństwa; Rodzaje małżeństwa; Uprawnienia władzy państwowej wobec małżeństwa. Część druga (Czynności poprzedzające zawarcie katolickiego małżeństwa) zawiera rozdziały poświęcone kolejno: zaręczynom, egzaminowi przedślubnemu, zapowiedziom przedślubnym. W części trzeciej (Przeszkody małżeńskie) autor omawia przeszkody małżeńskie w ogólności i poszczególne przeszkody. Część czwartą (bez podziału na rozdziały) poświęca zgodzie małżeńskiej, a w piątej (bez podziału na rozdziały) omawia formę kanoniczną zawarcia małżeństwa. Wreszcie w części szóstej (bez podziału na rozdziały) referuje skutki małżeństwa, rozłączenie małżonków, uprawomocnienie (uważnienie) małżeństwa i nieważność małżeństwa, a ponadto procesy małżeńskie (zamieszczając wzory pism). Na końcu książki zostały zamieszczone przypisy (s. 296-316).

Podręcznik ma charakter typowo duszpasterski, zgodnie z założeniami autora; uwzględniono w nim posoborowe akty prawne Stolicy Apostolskiej.

W tym samym roku ukazało się (w niewielkim nakładzie) drugie wydanie zaprezentowanego wyżej podręcznika Stefana Biskupskiego: *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, cz. II, wydanie drugie. *Przygotował i uzupełnił zgodnie z prawem posoborowym Marian Żurowski* (Warszawa 1971, ss. 244). Ten ostatni (1923-1988), jezuita, absolwent Wydziału Prawa Kanonicznego Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego, profesor Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie oraz Papieskiego Wydziału Teologicznego – Sekcja *Bobolanum*

²⁸ W. SZAFRAŃSKI, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, Warszawa 1971, s. 8 (Przedmowa).

w Warszawie²⁹, uzupełnił pracę S. Biskupskiego (w niektórych kwestiach) o przepisy wydane przez Stolicę Apostolską po Vaticanum II.

Struktura opracowania jest niemal identyczna z układem treści przyjętym w wydaniu pierwszym podręcznika, obejmuje więc część I (Teoria małżeństwa) z 8. rozdziałami (w pierwszej edycji było ich 10) oraz część II (Prawo materialne) podzieloną na 6 sekcji (każda z nich dzieli się na rozdziały). Opracowanie zawiera przypisy, jak w wydaniu poprzednim, a wykaz bibliografii został rozbudowany (s. 235-244).

Pięć lat później, gdy małżeńskie ustawodawstwo posoborowe było już dość bogate w liczbę aktów prawnych, M. Al. Żurowski wydał komentarz, opatrzony już tylko jego nazwiskiem, w którym to komentarzu, jak sam stwierdza, „postanowił [...] choć w pewnym stopniu nawiązać do poprzednich wydań” wymienionej pracy *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego* (nieżyjącego już od trzech lat) S. Biskupskiego³⁰. Pracę tę Żurowski uzupełnił, poprawił, a następnie wydał jako *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego* (Katowice 1976, ss. 460). Niektóre jej fragmenty, łącznie z tłumaczeniem kanonów KPK, jezuita warszawski zaczerpnął z pierwszego wydania pracy Biskupskiego (z wyraźnym powoływaniem się na tego autora). Podejmując swoje przedsięwzięcie, Żurowski pragnął „zaspokoić bieżące potrzeby zarówno dydaktyczne, jak i życia praktycznego, np. sądów, kurii biskupich oraz ogółu duchowieństwa”³¹.

Zaletą opracowania jest uwzględnienie nie tylko prawa posoborowego (m.in. w odniesieniu do małżeństw mieszanych), ale również proponowanych zmian nowego schematu prawa małżeńskiego, wypracowanego przez konsultorów w zespole *De matrimonio* Papieskiej Komisji do Rewizji KPK. Gdy chodzi o prawo Kościołów Wschodnich, autor czyni doń odniesienie jedynie dla porównania z prawem Kościoła Łacińskiego. Autor obficie wykorzystał piśmiennictwo (zabrakło

²⁹ [brak autora], *Żurowski Marian Aleksander*, ur. 1923, w: *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 2, dz. cyt., s. 270-272.

³⁰ M. AL. ŻUROWSKI, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, Katowice 1976, s. 7 (Przedmowa).

³¹ Tamże, s. 8 (Wstęp).

wykazu) pochodzące od wybitnych matrymonialistów zachodnich, przy czym preferował opracowania analizujące syntetycznie pewne problemy najczęściej dyskutowane. W wielu kwestiach czytelnik znajduje odpowiednie naświetlenie teologiczne, nie brak również wątków historycznych. Wywody autora są starannie dokumentowane w przypisach (niekiedy bardzo bogatych w treść). Pożyteczne wydają się *Uwagi duszpasterskie* formułowane na kanwie niektórych komentowanych norm prawnych. Znaczną pomoc w korzystaniu z dzieła stanowi zamieszczony na końcu skorowidz rzeczowy (s. 445-452).

Struktura komentarza obejmuje zagadnienia wprowadzające (wskazano tu m.in. posoborowe akty prawne Stolicy Apostolskiej dotyczące małżeństwa) oraz siedem następujących rozdziałów: I – Zagadnienia natury ogólnej; II – Przygotowanie do małżeństwa; III – Przeszkody wzbraniające i zrywające; IV – Zgoda małżeńska; V – Forma prawna zawierania małżeństwa; VI – Separacja małżonków; VII – Uważnienie małżeństwa pozornego.

Do konstrukcji „wewnętrznej” niektórych rozdziałów można mieć pewne zastrzeżenia. Tak np. w rozdziale o przygotowaniu do małżeństwa (II) pomieszczono zagadnienie przeszkód małżeńskich w ogólności oraz dyspensowania od tychże przeszkód. Z kolei w rozdziale o formie prawnej zawierania małżeństwa (V) znalazły się podrozdziały poświęcone także formie liturgicznej, zapisowi małżeństwa, małżeństwu tajnemu i skutkom małżeństwa.

Dzieło M. Al. Żurowskiego stanowi bezsprzecznie bardzo cenny wkład tego kanonisty w rozwój rodzimego piśmiennictwa z zakresu prawa małżeńskiego. Łącząc umiejętnie *nova et vetera*, jest niejako pomostem łączącym „devaluujący się” stopniowo pierwszy KPK z prawem posoborowym, torującym drogę nowemu Kodeksowi.

Do opracowań z okresu posoborowego wniósł swój wkład także Edward Szafrowski (1929-1992), kapłan diecezji kieleckiej (studia prawa kanonicznego odbył na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim), profesor w Wyższym Seminarium Duchownych w Kielcach oraz w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie.

Inicjując dwutomową pracę: *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa* (t. 1, Warszawa 1976, ss.

604); t. 2, Warszawa 1979, ss. 679), E. Szafrowski miał świadomość tego, że „w wielu wypadkach bardzo trudno ustalić, które z tych norm [KPK – W. G.] zachowały moc obowiązującą, a które ją już utraciły, innymi słowy niełatwo sprecyzować treść obowiązujących przepisów prawnych; sytuacja jeszcze bardziej się komplikuje, gdy uwzględnimy fakt, że w wielu wypadkach dawne przepisy należy interpretować w duchu soborowym oraz że w obecnym wykładzie prawa kanonicznego trzeba uwzględnić wiele nowych zagadnień”³². Chodziło zatem E. Szafrowskiemu o zaprezentowanie norm kodeksowych w kontekście prawa posoborowego.

Prawo małżeńskie (*Sakrament małżeństwa*) – jako rozdział VIII – autor zamieścił w t. 2 (s. 184-318) swojego podręcznika. Jakkolwiek brak jest wykazu bibliografii, to jednak liczne przypisy wskazują na wykorzystanie zarówno licznych aktów prawnych wydanych przez Stolicę Apostolską po Soborze Watykańskim II, jak i podstawowych opracowań z zakresu prawa małżeńskiego (obcojęzycznych i polskich). Wykład poszczególnych zagadnień jest bardzo jasny i przystępny, a krótkie wprowadzenia (wytluszczoną czcionką) pozwalają już na wstępie zorientować się w poruszanej problematyce. Przytaczane kanony kodeksowe oraz posoborowe akty prawne (w tłumaczeniu autora) ułatwiają czytelnikowi bezpośrednie odniesienie do źródeł. W komentowaniu poszczególnych przepisów znamionuje autora wnikliwość i dokładność. Innym walorem pracy jest jej wymiar duszpasterski, jeśli tak można powiedzieć, autor bowiem podaje szereg praktycznych wskazań szczególnie ważnych dla duszpasterzy (np. w kwestii kanonicznego badania przedślubnego czy świadka urzędowego zawarcia małżeństwa). Pożyteczne jest zamieszczenie na końcu tomu wzorów pism w sprawach związanych z zawarciem małżeństwa (s. 636-643).

W strukturze podręcznika, na którą składa się 15 paragrafów, autor trzyma się systematyki kodeksowej. Struktura ta przedstawia się następująco: § 1 – Pojęcie i podział małżeństwa; § 2 – Pochodzenie

³² E. SZAFROWSKI, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Warszawa 1976, s. 5 (Słowo wstępne).

małżeństwa i jego przymioty; § 3 – Cele i tzw. dobra małżeństwa; § 4 – Władza nad małżeństwem ochrzczonych; § 5 – Czynności poprzedzające zawarcie małżeństwa; § 6 – Przeszkody małżeńskie (w ogólności; wzbraniające; powodujące nieważność małżeństwa); § 7 – Małżeństwa mieszane; § 8 – Zezwolenie małżeńskie (bardziej właściwe byłoby sformułowanie *Zgoda małżeńska*); § 9 – Forma prawna zawarcia małżeństwa; § 10 – Małżeństwo tajne; § 11 – Czas i miejsce zawarcia małżeństwa; § 12 – Skutki zawarcia małżeństwa; § 13 – Rozłączenie małżonków; § 14 – Uważnienie małżeństwa; § 15 – Powtórne małżeństwo.

Na szczególną uwagę w opracowaniu zasługuje wykład na temat nierozzerwalności małżeństwa, z szerokim nawiązaniem do Pisma Świętego (s. 192-201), celów małżeństwa, gdzie przedstawiona jest m.in. nauka Vaticanum II na ten temat (s. 201-204), małżeństw mieszanych (s. 253-256) oraz formy kanonicznej zawarcia małżeństwa (s. 284-297).

Manuals and commentaries in the Polish language to the codified marital law Latin Church and Eastern Churches

Part I

Summary

Although marital law was attracting particular attention of the doctrine from the very beginning of its creation (as a field of science), only the promulgation of codes of canon law (CIC 1917, CIC 1983, CCEO 1990) “liberated” the natural need of issuing manuals and commentaries regarding marital law.

The subject of the first part of the paper are the manuals and commentaries in Polish regarding the entire marital law (substantive), from before 1917 and then those issued after 1917 – before the Second Vatican Council and after the Council.

The author discusses particular manuals and commentaries in chronological order and provides their evaluation.

In that period of time several comprehensive manuals and commentaries appeared (in Polish) to the marital law included in CIC by: J. Pycia, F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, B. Wilanowski, W. Szmyd, S. Biskupski, W. Szafrąński, M. Żurowski. E. Sztafrowski.